

Uluslararası Hukuk Açısından Libya'daki İstikrar Arayışları ve Demokrasi Deneyimi

Ömer DUMAN

Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bursa, Türkiye

Doi: 10.55024/buyasambid.1166806

Makale Bilgisi

Özet

Makale geçmişi:

İlk gönderim tarihi: 27.08.2022

Düzeltilme tarihi

Kabul tarihi: 21.09.2022

Yayın tarihi: 30.12.2022

Anahatar Kelimeler:

Libya İç Savaşı, Uluslararası Hukuk, Barışı İnşa Etmek, İstikrar ve Demokrasi Arayışı, Arap Baharı

* Ömer DUMAN

E-mail address:

omerduman6054@gmail.com

Orcid: 0000-0001-9570-4171

Arap Baharı ile Libya'da hükümet karşıtı isyanlar başlamış ve isyanlar zamanla iç savaşa dönüşmüştür. Libya'daki gösteriler ilk aşamada hükümet karşıtı protestolar şeklinde cereyan etmiş, Kaddafi yönetimi bu protestolara karşı sert müdahalede bulunmuştur. İsyancılar ülkenin her yerine yayılmış ve Kaddafi isyancılar tarafından linç edilerek öldürülmüştür. Kaddafi'nin öldürülmesi ile sular durulmamış ve iç savaş daha da kalıcı hale gelmiştir. Libya İç Savaşı, günümüze (2022) kadar birden çok aktörün müdahil olduğu uluslararası bir soruna dönüşmüştür. Libya'daki iç savaşın sonlandırılması ve kalıcı barışın tesisi için uluslararası örgütler ve global güçler devreye girmiş fakat Libya'daki tarafların ve yabancı devletlerin çıkarları ve irrasyonel politikaları büyük bir sorun teşkil etmiştir. Bu çalışmada, uluslararası hukuk bağlamında Libya'nın istikrar arayışları, Libya İç Savaşı, barış görüşmeleri, Libya krizinde Türkiye ve yapılması öngörülen 24 Aralık 2021 Libya seçim süreci analiz edilmiştir. Libya'da barışın tesis edilmesi kısa vadede mümkün olamayacağı sonucuna varılmıştır. Çalışmada ayrıca Libya iç savaşının bitmesi ve barışın tesis edilmesi için çözüm önerileri sunulmuştur.

The Quest's of Stability and the Experience of Democracy in Libya in Terms of International Law

Ömer DUMAN*

Bursa Uludağ University, Faculty of Economics and Administrative, Department of International Relations

Doi: 10.55024/buyasambid.1166806

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Article history:

Received: 27.08.2022

Received in revised form

Accepted: 21.09.2022

Available online: 30.12.2022

Key words:

Libyan Civil War, International Law, Peace Building, The Pursuit of Stability and Democracy, Arab Spring

* Ömer DUMAN

E-mail address:

omerduman6054@gmail.com

Orcid: 0000-0001-9570-4171

Anti-government rebellions with the Arab Spring have started in Libya and the rebellions have turned into civil war over time. The demonstrations in Libya took place in the form of anti-government protests in the first stage, and the Gaddafi administration has intervened harshly against these protests. Revolts have spread all over the country and Gaddafi was lynched and killed by the rebels. The events with the murder of Gaddafi haven't calmed down and the civil war has become even more permanent. The Libyan civil war has turned into an international problem in which multiple actors are involved until today (2022). International organizations and global powers have stepped in to end the civil war in Libya and establish lasting peace. But the interests and irrational policies of the parties in Libya and foreign states have formed a great problem. In this study, Libya's quest for stability in the context of international law, the Libyan Civil War, peace negotiations, Turkey in the Libyan crisis and the planned 24 December 2021 Libyan election process are analyzed. It has been concluded that the establishing peace in Libya would not be possible in the short term. In the study, solution proposals are also presented for the end of the Libyan civil war and

---

* PhD, Dr Candidate, Bursa Uludağ University, TR, Department of International Relations/Middle Eastern Studies, orcid.org/0000-0001-9570-4171, sbui3065@gmail.com

1.GİRİŞ

Libya 1951’de bağımsız bir devlet olmuş ve uzun yıllar Kral İdris tarafından yönetilmiştir. Yaklaşık on sekiz yıl sonra, 1969’da, Muammer Kaddafi liderliğinde genç subaylar Libya’da darbe yapmıştır. Ancak Libya’nın yeni siyasi lideri Kaddafi de Kral İdris’in baskıcı ve otoriter yönetim anlayışını devam ettirmiştir (Arı, 2017: 468). Kaddafi yaklaşık 42 yıl boyunca Libya’yı tek başına yönetmiş ve Arap Baharı isyanları sonucunda isyancılar tarafından linç edilerek öldürülmüştür. Kaddafi’nin öldürülmesi ile ülkede iç savaş başlamış ve Libya’da evrensel normlar, devlet otoritesi, asayiş vs. ortadan kalkmıştır.

Arap Baharı olarak bilinen süreç birden fazla Arap devletinde otoriter yönetimlerin devrilmesiyle sonuçlanmıştır (Arı, 2014: 205). Arap Baharı Libya’da da iç savaş başlatmıştır, bu savaş günümüze (2022) kadar devam etmektedir. Libya İç Savaşı ile binlerce kişi öldürülmüş, yerinden edilmiş ve kötü koşullarda yaşamak zorunda bırakılmıştır. İç savaş ile Afrika’nınve dünyanın en istikrarsız ülkesi durumuna gelen Libya’da sivil halk yoksulluk içerisinde hayatını sürdürmek zorunda kalmıştır. Bu durumun sona ermesi için ulusal ve uluslararası düzeyde istikrar arayışları olmuş ve ülkenin huzuru için çözüm odaklı girişimler (Eylül 2011 UNSMIL Barış Güçleri, 20 Eylül 2017 BM Barış Eylem Planı, 9 Mayıs 2018’de Paris’te Libya Konferansı, 12-13 Kasım 2018’de İtalya’nın Palermo kentinde Barış Zirvesi ve 2020’nin Ocak ve Haziran aylarında Berlin’de Libya Zirveleri) başlatılmıştır. Fakat çoğu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Buzan’a göre askeri gündemin kendine özgü mantığı ve teknolojik zorunluluğu vardır, ancak bu durum tek başına işlemez (2008: 554). Aynı durum Libya iç savaşında geçerli olmuş, ağır askeri çatışmalar ve yoğun askeri krizlerin varlığı siyasal diyalog kanallarını da kapatmıştır.

Bu çalışmada, Libya’nın 1951’de bağımsızlığı ile başlayan tarihsel süreç, Kaddafi darbesi ile Libya’nın küresel siyasetteki yükselişi, Arap Baharı isyanları ile Libya iç savaşı ve uluslararası toplumun arabuluculuk faaliyetleri ile iç savaşı sonlandırma girişimleri analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında Libya meselesi uluslararası hukuk normlarına göre incelenmiş ve uluslararası hukuk kişilerinin (devletler ve uluslararası örgütler) Libya’daki proaktif politikaları ile nasıl hareket ettikleri araştırılmıştır. Bu incelemede Libya iç savaşının bitmesi için barışçıl yollarla çözüm, istikrar arayışları ve demokratikleşme süreçleri önerilmiştir. Çalışmada konu sınırlaması sebebiyle Libya’nın tarihsel süreci derinlemesine incelenmemiş, fakat Libya’nın etkisi altında kaldığı Arap Baharı sürecinin geniş bir şekilde analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada; Ortadoğu’da Arap Baharı, Libya’nın bağımsızlığı

ve Kaddafi darbesi, Arap Baharı sonrası Libya'daki iç savaş ve bu savaşın dış aktörleri, Libya krizinde Türkiye'nin rolü ve müdahalesi, barış ve istikrar arayışı ve son olarak da demokrasi deneyimi gibi başlıklara değinilmiştir.

2. ORTA DOĞU'DA ARAP BAHARI

Arap Baharı, 17 Aralık 2010'da Tunuslu üniversite mezunu bir gencin kendini yakması ile başlamıştır. Tunuslu gencin kendi bedenini ateşe vermesi ile bu olay Tunus ve diğer Arap ülkelerinde büyük bir yangına dönüşmüştür (Ardıç, 2012: 9). Arap isyanı olarak da nitelendirilen bu olay diğer Arap ülkelere de sirayet etmiştir (Kızılkın, 2019: 1). Arap Baharı, Tunus, Mısır, Libya, Yemen ve Suriye'de yüzbinlerce insanın öldürülmesine, on binlerce kişinin yararlanmasına ve milyonlarca insanın göç etmesine neden olmuştur. Arap isyanları ile başlayan bu ateşin etkisi hem siyasal hem ekonomik olarak Doğu'dan Batı'ya kadar tüm devletlerde hissedilmiştir (Ardıç, 2012: 9).

Arap Baharı sürecinde Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde protestolar benzer şekilde ortaya çıkmıştır. Bu protestolar bir dereceye kadar sivil direniş, grev, gösteri ve mitingler şeklinde yapılmıştır. Bu protestolara katılım için Facebook, Twitter ve Instagram gibi sosyal medya unsurları kullanılmıştır. Sosyal medya, geniş kitlelerin katılımı ile farkındalık ve büyük bir etki yaratmıştır. Bu sebeple protesto veya isyanların yoğunlaştığı ülkelere internete sansür uygulanmıştır (Salam, 2015: 122). Fakat protestolarda halkın dönüşüm ve değişim arzuları olmuş (Şimdi ve Duman, 2020: 241); internet sansürü isyancıların direncini kırmamış ve daha fazla kişinin meydanlara toplanmasını da teşvik etmiştir.

Arap Baharı esnasında hükümet karşıtı gösterilerde devletlere ait güvenlik güçlerinin yanı sıra hükümetlerin oluşturduğu milisler aracılığıyla göstericilere karşı orantısız güç ve baskı uygulanmıştır. Bu orantısız güç ve baskılara göstericiler de şiddetle karşılık vermiştir. Göstericilerin ana sloganı "halk rejimi yıkmak istiyor" olmuştur (Salam, 2015: 122). Tunus ve Mısır gibi komşu Arap ülkelerindeki hükümete yönelik protestolar Libya'ya da yayılmıştır. Arap Baharı isyanları ile Libya'da Muammer Kaddafi'nin otoriter yönetimine karşı halk ayaklanması Şubat 2011'de başlamıştır. Kaddafi yönetiminin ortadan kaldırılması için yapılan protestolar, güvenlik güçlerinin protestoculara şiddetle mukabelede bulunması ve savaş uçaklarının göstericileri bombalamakta kullanılması sebebiyle hızlı bir şekilde silahlı çatışmaya dönüşmüştür. Libya'da Şubat 2011'de başlayan gösterilerden iki hafta sonra yaklaşık 300 sivil öldürülmüştür (Abdessadok, 2017). Bu minvalde Arap Baharı ile başlayan protestolarda en çok zarar gören ülkelere biri Libya olmuştur ve iç savaş günümüze kadar

(2022) devam etmektedir. Libya İç Savaşı daha iyi analiz edilmesi açısından kısaca Libya'nın bağımsızlığına, Kaddafi darbesine ve Libya'nın jeopolitik konumuna değinmekte yarar vardır.

3. LİBYA'NIN BAĞIMSIZLIĞI VE KADDAFİ DARBESİ

Libya'nın 24 Aralık 1951'de Birleşmiş Milletler (BM) tarafından bağımsızlığı tanınmıştır. Libya BM'ye üye olduğunda dünyanın en fakir ve en az gelişmiş ülkelerinden biriydi. O zamanlarda nüfusu 1,5 milyondan fazla değildi ve nüfusunun %90'ından fazlası okuma yazma bilmiyordu. Bu sebeple Libya'da siyasi bilgi ve deneyim geleneği de oluşmamıştı. Libya'nın bağımsızlığından önce ülkede herhangi bir üniversite yoktu, sadece sınırlı sayıda lise kurulmuştu (Aghayev, 2013: 139). Fakat Libya, eski ve köklü bir tarihe sahip olduğu için (BBC News, 2021) bu olumsuzlukların üstesinden gelinmiş ve zengin yeraltı kaynakları ile ülkenin kaderi değişmiştir. Şekil 1'de Libya'nın jeopolitik konumu ve komşu ülkeleri gösterilmiştir. Libya küresel siyasette büyük önem arz eden bir ülkedir.

Şekil 1: Libya'nın Konumu ve Komşu Ülkeler

Kaynak: (BBC News, 2021)

Libya, Osmanlı egemenliğinden sonra sırasıyla İtalya ve Fransa'nın egemenliğine (Yalnızca Fransa'da geçici işgal-koruma (1943-1951)) girmiştir. Libya 1951'de bağımsız olduktan sonra İdris el-Senussi iktidarı ele geçirmiş ve kendisini kral ilan etmiştir. 1955'te İngilizlerin yardımıyla Libya'da petrol arama faaliyetleri başlamış ve ilk petrol sahaları 1959'da bulunmuştur. Dört yıl aradan sonra, yani 1963'te de ülkede ilk kez petrol ihracat

etmiştir. Petrol sayesinde ülkenin gelirleri artmış ve ekonomi canlanmıştır. Fakat petrolün denetimi küçük bir azınlığın elinde olduğu için Libya halkı petrol gelirlerinden yararlanmamıştır (Aghayev, 2013: 139).

Kral İdris yaklaşık on sekiz yıl Libya'yı tek başına yönetmiş ve otoriter bir yönetim tarzı takip etmiş, siyasi partileri yasaklamış ve siyasetin gelişmesini engellemiştir. Bu durum Parlamento'nun etkisini de kırmıştır. Böylece Parlamento bölgesel bağları olan bir yapı şeklinde varlığını devam ettirmiştir (Şelevi, 2013). 1969'da Albay Muammer Kaddafi önderliğinde bir grup subay, Kral İdris'e karşı başarılı bir darbe gerçekleştirmiştir. Kaddafi liderliğindeki subaylar, monarşiyi devirmiş ve Libya'nın mevcut siyasi sistemini kurmuştur (Keenan, 2011: 10). Fakat Kral İdris'i deviren Kaddafi de aynı otoriter yöntemleri izlemiştir. Libya halkı siyaseten kendini ifade etmek için "kabile aidiyeti" yolunu benimsemiştir. Farklı siyasi ve dini gelenekten gelen insanların kurumlara katılması engellenmiş ve otoriter bir devlet fikri oluşturulmuştur (Şelevi, 2013). Diğer bir deyişle Farklı siyasi ve dini gelenekten gelen kişi ve kurumların sisteme entegrasyonu da engellenmiştir. Bu sebeplerden ötürü Kaddafi'nin otoriter ve baskıcı rejimi yaklaşık kırk iki yıl sürmüş ve Arap Baharı ile sonlanmıştır.

4.ARAP BAHARI SÜRECİNDE LİBYA'DA İÇ SAVAŞ

Kaddafi kırk iki yıllık iktidarında Libya'nın dengelerini tek başına kurmaya çalışmış; yerel dinamikleri ve güçleri siyasetten uzak tutmuştur. Kaddafi'nin bu baskıcı uygulamaları ile toplumsal ilerlemede sıkıntılar yaşanmış ve köy ile şehir yaşamı arasında büyük uçurumlar meydana gelmiştir. Böylece Kaddafi otoriter rejimiyle toplum ve devlet üzerindeki tahakkümünü kalıcı hale getirmiştir. Kaddafi, kimi kabileleri kendi tahakkümü altına alıp sisteme dâhil ederken, kimilerini de iktidardan uzaklaştırmış; Devlet hazinesini de kendine bağlı olan kimselere teslim etmiş (Şelevi, 2013). Kaddafi de, Kral İdris gibi otoriter ve baskıcı yönetim geleneğini devam ettirmiş ve Libya doğal kaynaklar bakımından zengin bir ülke olmasına rağmen halk yoksulluk ve sefalet içerisinde yaşamıştır. Kaddafi'nin otoriter ve baskıcı rejimi kırk iki yıl sonra Libya halkının direnişi ile yıkılmış ama ülke günümüze kadar (2022) gelen bir iç savaşa teslim olmuştur. Arap Baharı süreci ile başlayan Libya İç Savaşı, bölgesel ve uluslararası itidal çağrılarına rağmen devam etmiştir. Libya iç çatışmalarında itidal çağrıları karşılık bulmamış, kanun ve düzen dikkate alınmamış, siyasal şiddet ve aşırılık süreklilik göstermiştir.

Kaddafi yönetimi tarafından Libya’da muhalif sesler susturulmuş ve medya devlet kontrolüne alınmıştır. Bu baskıcı politikalar ve diğer sorunlu gelişmelere bağlı olarak Kaddafi ve rejimine karşı isyanlar Şubat 2011’de başlamıştır. Libya’da bu tarihte insan hakları aktivisti Fethi Tarbel yakalanmış, bunun üzere isyanlar patlak verince Kaddafi yönetimi derinden sarsılmıştır. Bu isyanlar sonucunda muhalifler birden çok şehri ele geçirmiş, Ulusal Geçiş Konseyi (UGK) ülkenin “tek meclisi” olduğunu deklare etmiştir. Fakat Kaddafi direnmiş ve iktidarı teslim etmeyeceğini duyurmuştur. İsyancıların Kaddafi’ye ait evini kuşatmaları üzerine Kaddafi, karısı ve üç çocuğu ile Cezayir’e kaçmıştır. İsyancılar, Kaddafi’nin son kalesi olan Bin Velid ele geçince de 42 yıllık rejim sonlandırılmıştır. Kaddafi 20 Ekim 2011’de isyancılar tarafından doğduğu ve büyüdüğü Sirte kentinde yakalanmış ve linç edilerek öldürülmüştür. Linç, dünya basınında tepkilere de neden olmuştur (Aljazeera Turk, 2014). Kaddafi’nin linç edilerek öldürülmesi ile uluslararası insan hakları normları ihlal edilmiştir. Ortada suçlular varsa, onları yargılayacak makam ülkenin bağımsız yargısı ya da uluslararası hukukun öngördüğü (Uluslararası Ceza Mahkemesi vs) uluslararası mahkemeler olmalıydı. Kaddafi hiçbir şekilde yargılanmadığı için onun öldürülmesi uluslararası hukuka aykırıdır, başka bir ifadeyle gayrimeşrudur.

Libya’daki sıcak çatışmaların uluslararası güvenliği tehdit etmesi ile Batılı devletlerin Libya’ya yönelik endişeleri artmıştır (Aytoğu, 2016: 94). Libya’daki iç savaş ve insani dram devam ettiğinde Fransa, Lübnan ve Birleşik Krallık, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin (BMGK) toplanması önerisinde bulunmuşlardır. BMGK toplanmış ve iç savaşın sona ermesi için 1973 sayılı karar alınmıştır. BMGK’de yapılan oylamada, veto hakkı bulunan ABD, Fransa ve Birleşik Krallık olumlu; Çin ve Rusya ise çekimser oy kullanmışlardır. BMGK’de alınan karar ile BM Güvenlik Konseyi, Libya’da uçuşa yasak bölgeyi onaylamıştır (Roth, 2011; BBC News, 2011). Ayrıca Libya hava sahasındaki tüm uçuşların yasaklanmasına ve silah ambargosu uygulanması kararı alınmıştır (United Nations Security Council, 2011). Libya’daki iç savaşın sona ermesi için çok sayıda ülke “killing must stop” çağrısında bulunmuştur (BBC News, 2011), fakat tüm uyarı ve önerilere rağmen çatışmalar sonlandırılmamıştır.

Diğer taraftan Libya’da Kaddafi rejimine karşı isyanlar devam ederken uluslararası toplumun baskısı ve rejime yönelik eleştiriler de artmıştır. Mart 2011’de NATO aktif bir şekilde Libya’ya askeri operasyon başlatmıştır. NATO, Libya askeri operasyonu ile bölgesel bir askeri örgütten (öncesinde NATO’nun sadece Avrupa kıtasında askeri operasyonları olmuştu) küresel bir örgüt/aktör olmaya evrilmiştir. NATO’nun Libya’ya askeri müdahalesi

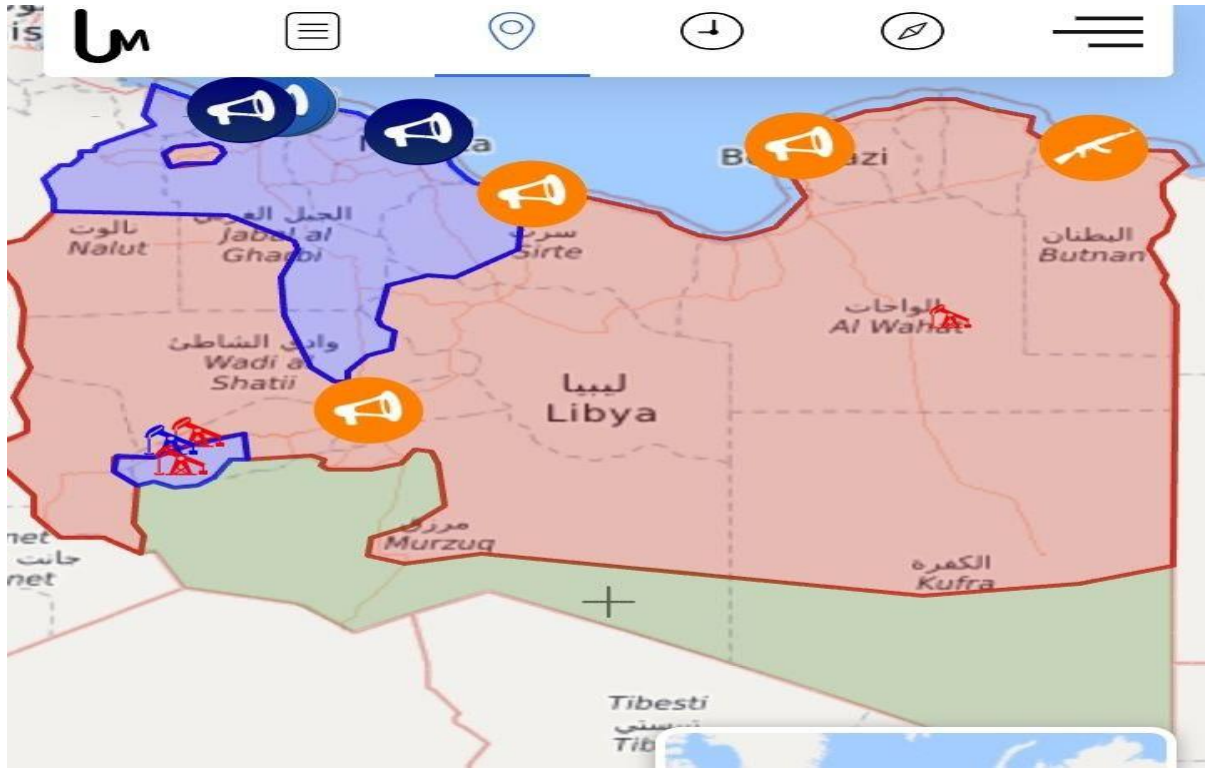
daha çok iç savaşı sonlandırmayı ve Kaddafi rejimini yıkmayı amaçlamıştır. NATO'nun Libya müdahalesinin kapsamı dar olmuş, fakat Kaddafi'ye muhalif olan gruplara üstünlük sağlanmış (Karabulut, 2014: 40) ve küresel anlamda Libya'da iç savaşın bitmesi için kayda değer bir müdahale olarak da görülmüştür. Karabulut'a göre NATO'nun Libya'ya müdahalesinde Fransa ve İtalya gibi Avrupa ülkeleri daha istekli olmuş; AB'ye üye devletler kendi ulusal çıkarları için ABD'nin askeri ve güvenlikçi anlayışını benimseyerek gerekli askeri operasyonlara da onay vermişlerdir (2014: 99). Böylece Libya İç Savaşı AB ülkelerinin ulusal çıkarına gölge düşürmüştü, daha fazla göçmen AB'ye göç etmek zorunda kalmıştır. AB ülkeleri göçlerle ilgili sorunların artacağından endişe etmişlerdir. Aynı şekilde Karabulut'a (2014: 101) göre NATO'nun Libya müdahalesi ortak bir tehdit algısına karşı ortak bir tutumu ortaya çıkarmıştır. Libya'ya müdahale, Avrupalı devletlerin ve ABD'nin güvenlik anlayışında "ulusal çıkarlar" ön planda tutulmuştur.

Kaddafi'nin öldürülmesinden sonra iç savaş devam etmiş ve ülkede iki farklı yönetim oluşmuştur. Yönetimlerden birisi, uluslararası hukuk süjesi olan BM, NATO ve AB gibi kurumların resmi olarak tanıdığı Trablus merkezli Ulusal Mutabakat Hükümeti'dir (UMH). Bir diğer yönetim ise Halife Hafter liderliğinde ve Tobruk merkezli Libya Ulusal Ordusu'dur (Anadolu Ajansı, 2020). Yukarıda da ifade edildiği gibi Kaddafi önderliğinde Hür Subaylar tarafından Kral İdris'e darbe yapılmış ve 42 yıl sürecek Kaddafi iktidarı başlamıştır. Hür Subaylar içerisinde Halife Hafter de yer almıştı. Kaddafi, en güvendiği kişilerden birisi olan Hafter'i genelkurmay başkanı yapılmıştı (Düzsöz, 2021: 310). Libya'nın ABD ile ters düştüğü bir anda radikal bir kararla güneydeki Çad devletine (Çad hükümeti Batı yanlısı idi) saldıran Kaddafi, askeri kuvvetlerin başına da Halife Hafter'i getirilmişti. Halife Hafter, Kaddafi'nin emri ile Çad devleti ile savaşmış ve daha sonra esir düşmüştü (1987). Kaddafi değil de ABD Hafter ve adamlarına sahip çıkmıştır. Bu olaydan sonra Hafter ve adamları (yaklaşık 300 kişi) ABD'ye yerleşmişti. Daha sonra Hafter'in Kaddafi'ye karşı suikast girişimlerinde bulunduğu iddia edildi. Libya'da Arap Baharı isyanlar başlayınca Hafter Libya'ya dönmüş ve 14 Şubat 2014'te iktidara el koyduğunu açıklamıştı. Fakat darbe girişimi başarısız olmuş ve Hafter ülkedeki farklı gruplarla işbirliği yapmıştı. Böylece Hafter ülkenin kuzeyinde bulunan Tobruk'ta kendi meclisini kurmuş ve egemenlik alanını sürekli genişletmişti (Anadolu Ajansı, 2020). Böylece tüm Libya halkını temsil edecek bir hükümet olmaması hasebiyle istikrar ve güvenlik problemleri süreklilik göstermiştir. Libya'daki istikrar ve güvenlik problemleri sadece iç etkenlerle sınırlı değildi. Çok sayıda dış tehdit de bu süreci etkilemiştir. Diğer bir deyişle iç ve dış aktörler Libya'nın huzurunu ve iç barışını

engellemekte ve sorunların barışçıl yollarla çözümünü sekteye uğratmaktadır. Şekil 2’de Libya iç savaşında açık mavi olan bölgeler UMH (Trablus merkezli), kahverengi olan bölgeler Libya Ulusal Ordusu (Tobruk merkezli) ve açık yeşil olan bölgeler ise kabile üyeleri/silahlı savaşçıların kontrolü altındadır (Liveuamap, Aralık 2021).

Şekil 2: Libya’nın Aralık 2021 İtibariyle Güncel Haritası

Kaynak: (Liveuamap, Aralık 2021)

Hafter liderliğindeki Libya Ulusal Ordusu’nun kontrolünde bulunan toprakların çoğu çöl bölgesi olup Libya’nın üçte ikilik kısmını oluşturmaktadır (Düzsöz, 2021: 312). Buralarda fazla nüfus bulunmamakta ve UMH’nin elindeki küçük görülen bölgeler ise tam tersine Libya nüfusunun yaklaşık üçte ikilik bölümünü barındırmaktadır. Böylece uluslararası hukuk normları doğrultusunda Libya’nın tek meşru temsilci UHM olmaktadır. Kanan’a göre, Libyalı isyancıların on yıllarca süren baskının ardından Kaddafi rejimini devirme niyetlerinden kaynaklanan yasal bir hakka sahip oldukları tartışılabilir. Ancak bu niyet kendi başına yeterli değildir. İsyancıların şiddetli rejim değişikliğine girişmeden önce nihai Adil Savaş şartını yerine getirmek için başarı şanslarını ciddi şekilde düşünmeleri gerekirdi (2011: 29). Fakat İsyancılar, Kaddafi rejimine karşı plan ve programsız davranmış ve uzun yıllar sürececek bir iç savaşın devam etmesine neden olmuşlardır. Libya’da devam eden iç savaşta, iç

ve dış aktörler çözüm yerine sorunların daha da kötüleşmesine neden olmaktadır. Şekil 2’te gösterildiği gibi Libya toprakları üçe bölünmüştür ve dış müdahaleler sonucunda yaklaşık on bir yıldır çözümsüzlük durumu yaşanmaktadır.

5.LİBYA İÇ SAVAŞI’NDA DIŞ AKTÖRLERİN ETKİLERİ

İç savaş, çatışmalar ve geniş çaplı şiddet olayları beraberinde ölüm, yaralanma, hastalık, yerinden edilme ve sefalet getirir. İç savaşlar ile devlet otoritesinin zayıflaması, insanlar için sağlanan koruma, sağlık ve eğitim gibi temel sosyal hizmetler azalır. Özel ekonomik faaliyetler zorlaşır veya imkânsız hale gelir (Gersovitz ve Kriger, 2013: 159). Benzeri durumlar Libya iç savaşında etkisini büyük ölçüde göstermiş ve halkın mağdur olmasına neden olmuştur. Libya İç Savaşı ile başlayan baskıcı ve şiddet olayları, merkezden çevreye yayılma alanı bulması ile uluslararası bir sorun haline gelmiştir.

Koruma sorumluluğu, şiddetin ve zulmün en kötü biçimlerini sona erdirmek için siyasi bir arayışı kapsar. BM üye devletlerin uluslararası hukuk ve insan hakları hukuku kapsamında önceden var olan yükümlülükleri ile soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar açısından risk altındaki toplulukların karşı karşıya olduğu sorunları önlemeyi amaçlamaktadır (United Nations, 2022). Söz gelimi, uluslararası bir sorun haline gelen Libya İç Savaşı’nda yerel unsurlar kadar dış aktörler de etkilidir. Yabancıların da müdahil olduğu Libya İç Savaşı, çok taraflı bir soruna dönüşmüş ve bu nedenle Libya krizinde barışçıl yollarla çözüm arayışları ve koruma sorumluluğu zorlaşmıştır. Bu durum Libya halkının daha fazla yoksullaşmasına neden olmuş ve insanların acılarını kalıcı hale getirmiştir. Dış aktörlerin önerdikleri çok taraflı barış ve müzakere yolları da başarısız olunca, şiddet devam etmiştir. Sheehan’a (2017: 147) göre, ‘askeri güvenlik’ yalnızca askeri tehditlere karşı tepkileri kapsamaz. Koruma sorumluluğu bağlamında insani müdahale ve barış operasyonları örneklerinde olduğu gibi, daha büyük meselelerde de askeri yolların kullanılması gerekir. Libya İç Savaşı’nda, BMGK’nın aldığı karar ve NATO’nun Libya müdahalesi ile 42 yıllık Kaddafi’nin rejimin yıkılması için askeri operasyon perspektifi benimsenmiştir. Uluslararası örgütler birer uluslararası hukuk kişisidirler. Buna göre, örneğin BM ve NATO’nun Libya İç Savaşı’nda üstlendiği rolün askeri güvenlik (bölge güvenliği) mi yoksa insani güvenlikle mi ilgili hususu hala bir tartışma konusu olup muğlaklığını korumaktadır.

Libya’da İç Savaşı, Şubat 2011’den itibaren devam etmektedir. Libya iç savaşından UMH’i hem askeri hem ekonomik hem de lojistik olarak destekleyen dış aktörler, yani devletler ve uluslararası örgütler bulunmaktadır. BM tarafından Trablus merkezli UHM,

“meşru hükümet” olarak tanınmaktadır. Türkiye, Katar ve İtalya hem sahada hem de uluslararası arenada UMH’yi desteklemektedir. Trablus merkezli UMH, Türkiye ve Katar’ın askeri ve ekonomik yardımları sayesinde varlığını devam ettirebilmiş ve askeri anlamda daha güçlü hale gelmiştir (Allahoum, 2020; Anadolu Ajansı, 2020; France 24: 2019)

Libya topraklarının üçte ikisini kontrol eden Hafter’in liderliğindeki Libya Ulusal Ordusu, çok fazla devletten askeri, ekonomik, lojistik ve ekipman desteği almaktadır. Orta Doğu’da Hafter’e en büyük destek veren ülkelerin başında Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gelmektedir. BAE, Kaddafi’yi deviren ayaklanmanın başlangıcında uygulanan 2011 BM silah ambargosunu ihlal etmiştir. Libya Ulusal Ordusu’na gelişmiş silah sistemleri tedarik eden BAE, birçok uzman tarafından Hafter’in ana destekçilerinden biri olarak görülmektedir. Hafter’i destekleyen diğer bir Arap ülkesi de Mısır’dır. 2013’te darbe ile yönetime gelen Sisi, Müslüman Kardeşler’i “terör örgütü” ilan etmiştir. Bu ve benzeri gelişmeler doğrultusunda Mısır, BM tarafından tanınan UMH içerisinde bulunan Müslüman Kardeşler grubundan dolayı Hafter tarafında yer almıştır. AB ülkelerinden Hafter’e en büyük desteği Fransa vermektedir. Hafter’i hem sahada hem de tüm uluslararası platformlarda destekleyen bir diğer ülke Rusya’dır. Ne var ki, sahada Hafter’ ile beraber olan Rus paralı askerleri olarak bilinen Wagner güçleri vardır. Rus paralı askerlerinin de Hafter güçleriyle birlikte savaştığı bilinmektedir. Suudi Arabistan da Libya Ulusal Ordusu’nu desteklemektedir (BBC News, 2019; Allahoum, 2020; Anadolu Ajansı, 2020; France 24: 2019). Libya İç Savaşı meselesinde gerek Obama gerekse Trump yönetimi yer yer çelişen politikalar takip etmişlerdir. Diğer taraftan ABD’nin Ortadoğu’daki çatışmalarda takındığı kararsızlık ve eylemsizlik tutumu ise Libya meselesine de sirayet etmiştir (Kanat ve Chreky, 2020: 136). Bu gelişmeler doğrultusunda, ABD’nin Libya İç Savaşı’ndaki pozisyonu kesin olarak belli değildir. ABD, Libya İç Savaşı’nın ilk yıllarında tarafsızlık ve denge politikası takip etmiş olsa da 45. ABD Başkanı Donald Trump’ın Hafter ile telefon diplomasi dengelerin yeniden değişmesine neden olmuştur. Öte yandan Duman’a göre önceki ABD yönetimlerinde olduğu gibi Trump yönetiminin Kuzey Afrika dış politikası da çıkarlar üzerinde şekillenmiş (2022: 20) ve Libya’da da bu durum geçerlilik kazanmıştır. Libya İç Savaşı’na müdahil olan dış aktörler kendi çıkarları doğrultusunda reel politikalar benimsenmiş ve böylece Libya’daki siyasi krizlerin derinleşmesine neden olmuşlardır.

Uluslararası ilişkiler bağlamında savaşların veya anlaşmazlıkların en nihai sonucu müzakere ile sorunlar çözüme kavuşturulur. Böylece uluslararası hukukta da görüşme/müzakerelere başvurulmaktadır (Duman, 2021: 21). Hâlihazırda Libya toprakları

parçalanmış durumdadır ve ülkede derin bir siyasi kriz yaşanmaktadır. Libya'daki iç savaşın sonlanması için UMH ve Hafter'i destekleyen ülkeler ortak bir irade ile diplomasi ve barışçıl çözüm arayışını takip etmelidirler. Aksi durumda halkın güvenliği daha da kötüye gidebilir ve büyük katliamlar yaşanabilir. Son tahlilde, iç savaşın bitmesi ve barış inşası için uluslararası arenada girişimler bulunmakta, fakat nihai bir barış tesis edilmemiştir. Libya'nın istikrarı için diplomatik çabalar ve barış görüşmeleri hala devam etmektedir.

1648 Westphalia Barış Anlaşmaları, Otuz Yıl Savaşları'nı bitirmiş ve modern uluslararası düzenin yükselişini sağlamıştır. Westphalia Barışı, egemen devletlerin haklarına vurgu yapmış ve uluslararası toplum üyelerinin barışçıl biçimde bir arada yaşamasını öngörmüştür. Westphalia Anlaşmaları'nın etkisi ve egemenlik vurgusu günümüze kadar devam etmektedir (Teschke, 2017: 20-21). Bu bağlamda Libya İç Savaşı'nda dış aktörlerin Libya'ya müdahalesi Westphalia düzenine uygun olmalı ve ülkenin egemenlik haklarına saygı gösterilmelidir. Libya meselesinde en önemli dış aktörlerden biri de Türkiye'dir. Libya krizine Türkiye'nin stratejik etkisi ve müdahalesi büyük önem arz etmiştir.

6. LIBYA KRİZİNDE TÜRKİYE

Türkiye-Libya arasındaki ilişkiler 16.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ile başlar ve günümüze kadar süreklilik gösterir. İki ülke arasındaki ilişkiler Kaddafi döneminde kimi zaman iyi kimi zaman kötü bir çizgide ilerlemiştir. İlişkilerde daha çok çıkar odaklı bir yaklaşım hâkim olmuştur. 1974 Kıbrıs Harekatı'nda Kaddafi yönetimi, Türkiye'ye yönelik ambargoları delmiş ve gerekli yardımları yapmıştır. Yardımlar dolayısıyla da iki ülke arasındaki ticaret hacmi artmış fakat Arap Baharı sürecinde Libya'da yaşanan iç çatışmalar ve istikrarsızlıktan dolayı ilişkilerde sorunlar yaşanmıştır. Libya'daki iç çatışmalar ile BM'nin tanıdığı Trablus yönetimine (UMH) yönelik Hafter'in saldırıları artmış ve Türkiye'nin Libya dış politikasını revize etmesi zorunlu olmuştur (Duran ve Kekilli, 2020: 15-16).

Libya, tarihsel olarak Türkiye için her zaman önemli bir bölge olmuştur. Libya'da Türkiye'nin ekonomik, siyasi çıkarları söz konusudur. Libya, Türkiye'ye birçok alanda fayda sağlamıştır (Elrensiti, 2019). Bölgesel ve uluslararası müdahalenin yoğunlaştığı Libya'da General Hafter, Nisan 2019'da başkent Trablus'a askeri harekât başlatmıştır (Koş, 2020). Hafter'in Trablus'a saldırısı ile birlikte UMH, Türkiye'den destek talep etmiş ve Türkiye bu talep doğrultusunda BM tarafından tanınan meşru hükümet olan UMH'nın yanında olmayı tercih etmiştir (Duran ve Kekilli, 2020: 16). Diğer taraftan Doğu Akdeniz'de enerji

üzerindeki gerilim ve rekabetin artmasıyla birlikte, İsrail, Kıbrıs Cumhuriyeti (Türkiye açısından Güney Kıbrıs Rum Yönetimi olarak bilinir) ve Yunanistan Türkiye'nin dışlandığı Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nu kurmuşlar ve Doğu Akdeniz'de bir mutabakata varmışlardır. Arap Baharı sonrasında Doğu Akdeniz'de keşfedilen enerji kaynakları hususunda Mısır, İsrail, Güney Kıbrıs ve Yunanistan bir araya gelerek oluşturdukları blok ile Türkiye'yi saf dışı bırakmaya (Türkiye'nin ileri sürdüğü tez) çalışmışlardır. Bu durumda Türkiye, Doğu Akdeniz'de oluşturulan blok karşısında Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti ile ortak hareket etmiştir (Elrensiti, 2019).

Bu duruma karşısında Türk diplomatları ve bürokratları, Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti ile güvenlik (askeri anlaşmalar) ve denizcilik (deniz yetki alanlarının sınırlandırılması) mutabakatlarını imzalamışlardır. Bu iki anlaşma Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu anlaşmalar, Ulusal Mutabakat Hükümeti yönetiminde olan Libya ve Doğu Akdeniz'de Türkiye etkisi ve varlığı için siyasi üstünlük sağlamıştır. Özellikle güvenlik anlaşması Türkiye'nin Libya hava sahasını kullanmasına ve askeri üsler kurmasına izin vererek Libya Ulusal Hükümeti'nin güçlenmesinde ve iki ülke arasında ikili ilişkiler kurulmasında etkili olmuştur. Başlangıçta Libya'ya askeri müdahalede bulunmak istemeyen Türkiye, dış güçlerin müdahalelere başlamasıyla Libya'ya müdahaleye etmek zorunda kalmıştır (Koş, 2020). Bu ve benzeri gelişmelerde Hafter'in birçok destekçisi olunca diğer tarafta UMH askeri desteğe ihtiyaç duymuştur, bu durumda Türkiye'nin son yıllarda güçlü şekilde geliştirmeye çalıştığı bir sektör olan silah ve askeri teçhizat içerikli anlaşmalar iki ülke arasında imzalanmıştır. Özellikle Libya'ya zırhlı araçlar, insansız hava araçları ve füze sistemleri satışları Türkiye için bir fırsat olmuştur (Elrensiti, 2019). Böylece Türkiye'nin Libya'da etkinliği artmış ve sonrasında kapsamlı bir dış politika takip etmiştir.

Arap Baharı ile başlayan halk protestolarında en büyük tahribatı Libya yaşamış; bu ve benzeri gelişmeler küresel anlamda Libya krizi olarak nitelendirilmiştir. Libya krizi, birden fazla aktörün müdahil olduğu bir krizdir. İşbu koşullar altında Libya krizinin yerel, bölgesel ve küresel bir boyutu vardır. Bu bağlamda Libya krizi ancak çok taraflı uluslararası bir mutabakat ile çözülebilir. İlk aşamada krizin çözülmesi için geniş çaplı bir müzakere süreci yürütülmeli ve ateşkes koşulları sağlanmalıdır. Libya'da iç çatışmaların sonlandırılması için tüm aktörler sivil ve demokratik normlarda birleşmelidir (Duran ve Kekilli, 2020: 17). Libya'nın barışı, istikrarı ve huzuru için bu aktörlerden birisi de Türkiye olmalıdır. Diğer bir deyişle Türkiye, Libya'nın istikrarlı geleceği için diplomatik, barışçıl ve siyasi girişimlerde aktif rol almalıdır.

Doğu Akdeniz’de hidrokarbon arama çalışmaları büyük önem arz etmiştir. Çünkü *“hidrokarbon petrol ve doğal gazın ana bileşenlerinden birisidir.”* Son zamanlarda Türkiye ile Libya arasında yapılan hidrokarbon faaliyetleri hız kazanmıştır. 3 Ekim 2022’de Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve beraberindeki Türk yetkililer, Libya’nın başkenti Trablus’a ziyarette bulunmuşlar. Bu ziyaret neticesinde iki ülke arasında hidrokarbon alanında mutabakat muhtırası imzalanmıştır (BBC News Türkçe, 2022). Öte yandan, bu ziyaret esnasında iki ülke arasında ekonomi, enerji, iletişim ve savunma alanlarında da işbirliğinin güçlendirilmesi için anlaşmalar imzalanmıştır (Kalabalık, 2022). Öyle ki, 3 Ekim’de imzalanan hidrokarbon anlaşması uluslararası gündemde tartışılır hale gelmiştir. Türkiye ile Libya arasında imzalanan hidrokarbon anlaşmasına en yüksek tonda Yunanistan, Mısır ve Fransa tepki göstermiştir. Mısır’ın başkenti Kahire’de düzenlenen basın toplantısında Mısır Dışişleri Bakanı ve Yunanistan Dışişleri Bakanı hidrokarbon anlaşmasını *“yasa dışı”* olarak nitelendirdiler. Fransa Dışişleri Bakanlığı ise bu anlaşmayı *“uluslararası deniz hukukuna aykırı olduğunu”* iddia etmiştir (BBC News Türkçe, 2022). Hatta Türkiye ile Libya arasında imzalanan hidrokarbon anlaşmasından dolayı 30 Ekim 2022’de Mısır Devleti, Mayıs 2021’de Türkiye ile başlayan normalleşme sürecini askıya aldığını ve görüşmeleri de durdurduğunu deklare etmiştir.

7.BARIŞ VE İSTİKRAR ARAYIŞLARI

Şubat 2011’den itibaren zengin petrol yatakları olan Libya’da 42 yıllık Kaddafi otoritesinin sona ermesi ile başlayan iç savaş ülkede bir meşruiyet krizi yaratmıştır. Libya iç savaşına dışardan gelen müdahaleler ile savaşın seyri değişmiş ve çatışmalar bir vekâlet savaşına dönüşmüştür (Deutsche Welle Türkçe, 2020). Libya’daki iç savaş ile ülkedeki barış ortamı ortadan kalkmış ve uzun yıllar sürecek bir istikrarsızlığın önü açılmıştır.

Uluslararası hukuk kişisi olan devletler ve uluslararası örgütler, anlaşmazlıkların çözümünde ihtilafı tarafları buluşturma yönünde ve iletişimi geliştirmeye dayalı çaba sarf etmelidirler (Rençber, 2018: 450). Bu minvalde Libya iç savaşının sonlandırılması için uluslararası örgüt niteliği taşıyan BM’nin ve Libya’daki kaos ortamının bitmesini isteyen devletlerin barış çabaları Libya’nın barış ve istikrar arayışı için büyük önem arz etmektedir.

Libya’da savaştan gruplar her geçen gün daha fazla şiddete başvurmakta ve kaotik ortamda hala istikrarsızlık üretmektedirler. Bunun için barış ve çözüm arayışları bağlamında uluslararası hukukun da benimsediği uluslararası aktörler müdahil olmaktadır. Libya’nın barış ve istikrarı için Ocak 2015’te BM liderliğindeki barış süreci başlatılmış, fakat taraflar

arasında yaşanan anlaşmazlıklar ile barış süreci engellenmiş ve hatta sekteye uğratılmıştır (Aljazeera, 2017).

Libya'daki barış ve istikrar arayışında BM'ye bağlı barış güçleri aktif bir rol üstlenmiştir. Libya'da Eylül 2011'de BM çatısı altında UNSMIL (United Nations Support Mission In Libya-BM Libya Destek Misyonu) barış güçleri göreve başlamıştır. “*UNSMIL, askeri yönü ağır basan bir misyon değildir. Asıl amacı, iç savaş sonrasında Libya devletinin yapılandırılması ve demokratik dönüşümüne yardımcı olmaktır.*” Böylece Libya iç savaşı devam ettiği için UNSMIL'nin görevi günümüze (2022) kadar devam etmektedir (Yılmaz, 2015: 91). BM, Libya'daki siyasi açmazı kırmak ve ülkede 2011 ayaklanmasını takip eden kargaşayı sona erdirmek için yenilenmiş bir uluslararası çaba için yol haritası yayınlanmıştır (Reuters, 2017). 20 Eylül 2017'de BM Libya Özel Temsilci Gassan Salame, üç aşamalı eylem planını sunmuştur (Aljazeera, 2017). Planın birinci aşaması Temsilciler Meclisi ve Yüksek Devlet Konseyi arasında uzlaşma, ikinci aşama BM himayesinde Ulusal Konferans düzenleme ve üçüncü aşamada yeni bir anayasa öncülüğünde ve cumhurbaşkanlığı ve Parlamento seçimleri yapılmasıdır (Maghur, 2017).

Libya'da barış ve istikrarı tesis etmek için 29 Mayıs 2018'de Fransa'nın başkentinde Libya Konferansı düzenlenmiştir. Toplantıya Libya iç savaşına dâhil olan aktörler (UMH, Libya Ulusal Ordusu vb.), BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar ve Libya'nın komşuları dâhil olmak üzere birçok ülke katılmıştır. Tobruk merkezli komutan Haftar, dönemin Trablus Başbakanı Serac ve rakip parlamentoların liderlerinin katıldıkları Paris toplantısında çatışmayı sona erdirmek ve seçim sürecini başlatabilmek için genel ilkeler üzerinde anlaşmaya varılması amaçlanmış; tüm taraflara diyalog ve müzakere çağrısı yapılmıştır (France 24:2018).

Libya'da barış ve istikrarı tesis etmek için İtalya liderliğinde 12-13 Kasım 2018'de İtalya'nın Palermo kentinde de bir zirve düzenlenmiştir. Libya'da devam eden kaosun ortasında, İtalyan hükümeti Libya için BM destekli istikrar sürecini ilerletmeyi amaçlamıştır. Palermo konferansında, istikrara yönelik küçük çaplı ilerlemeler kaydedilmiştir (De Maio, 2018). İtalya ve Fransa, Libya meselesinde karşı karşıya gelmiştir. Zira iki batılı devletin Libya'nın doğal kaynakları noktasında çıkarları ters düşmektedir. İtalya, Libya meselesinde arabuluculuk rolünü üstlenmiş ve uluslararası hukuk açısından diplomatik çözüm yollarını denemiştir (Demir, 2020: 82). Çünkü Libya iç savaşından kaçan göçmenlerin varış yeri İtalyan sahilleri olmuş ve terör bağlantılı olaylar da İtalya'yı doğrudan etkilemiştir.

Libya'daki gerilimin azaltılması, tansiyonun düşürülmesi ve kalıcı ateşkes için başka faaliyetler de yapılmıştır. 2020'nin Ocak ve Haziran aylarında Berlin'de düzenlenen Libya zirveleri bu açıdan önemlidir. Bu zirvelere çok sayıda uluslararası hukuk kişisi (devletler) katılmıştır. Bu iki zirvede ateşkesin sağlanması, seçimlerin yapılması, silah ambargosunun devam etmesi, yabancı ve paralı askerlerin çekilmesi gibi kararlar alınmıştır (BBC News Türkçe, 2020; Deutsche Welle Türkçe, 2021).

Arap ülkelerinin petrol ve stratejik konumları dolayısıyla iç ve dış güçlerin müdahalelerine maruz kalmaları, halkın ölümüne ve yoksullaşmasına neden olmaktadır (Duman, 2020: 37). Bu durum 2011'den günümüze (2022) kadar Libya için de geçerli olmuş; ilkin iç savaş olarak başlamış, daha sonrasında bölgesel ve küresel aktörlerin de dâhil olduğu uzun soluklu bir iç savaşa dönüşmüştür. Libya iç savaşının sonlandırılması, barış ve istikrarın sağlanması için uluslararası aktörler büyük bir çaba içerisinde olmuşlar. Fakat Libya meselesi çok boyutlu sorun olduğu için kısa vadede çözüme ulaşılması zordur. Yukarıda belirtilen barış ve diplomatik çözüm yolları sonuçsuz kalmış ve toplumsal barış da tesis edilmemiştir. Bu bağlamında, Uluslararası hukuk kişileri Libya'daki iç savaşın bitirilmesi için barışçıl yöntemleri takip etmelidir. Meselenin kaynağı daha çok ekonomik ve siyasidir. Libya iç barışının tesis edilmesi için girişimlerde bulunan iç ve dış aktörler bu olgulara odaklanmalıdır.

8.DEMOKRASİ DENEYİMİ

Nisan 2019'den itibaren Halife Hafter'e bağlı Libya Ulusal Ordusu Trablus'u kuşatmak istemiş ve askeri operasyon başlatmıştır. Yaklaşık bir yıldan fazla süren kuşatma, Trablus'taki UMH'ye bağlı askeri kuvvetler tarafından Haziran 2020'de püskürtülmüş. UMH'ye bağlı askeri güçlerin bu başarısı ile Libya Ulusal Ordusu geri çekilmiş ve kısa bir süre sonra taraflar arasında barışçıl temaslar artmıştır (Euronews, 2020; BBC Türkçe, 2020). Libya'da barış ve huzurun tesisi için uluslararası ve bölgesel zirveler düzenlenmiş, düzenlenen tüm zirvelerde öneriler sıralanmışsa da, sorunun tamamen çözülmesi için alınan kararların uygulanması muallakta kalmıştır (Düzsöz, 2021: 319). Fakat BM öncülüğünde 9 Kasım 2020'de Tunus'ta taraflar arasında müzakereler başlatılmıştır. Tunus'ta başlayan müzakerelere Libya'daki tüm siyasi, yerel ve askeri aktörlerden oluşan 75 temsilci katılmıştır. "Libya Siyasi Diyalog Forumu" olarak nitelendirilen müzakerelere yabancı devletler doğrudan katılmamıştır. Libya Siyasi Diyalog Forumu, Libya iç savaşına müdahil olan tüm tarafların en geniş katılım gösterdiği toplantıdır. Tunus'ta düzenlenen Forum'da

Libya’da kalıcı ateşkesin devam etmesine, ülkedeki petrol sahalarının yeniden açılmasından ve ülkenin doğusu ile batısı arasında uçuşların yeniden başlamasında mutabık kalınmıştır. Libya Siyasi Diyalog Forumu’nda demokrasinin inşası ve seçimlerin yapılması için uzlaşmaya varılmıştır. 24 Aralık 2021’de tüm siyasi aktörlerin katılımı ile demokratik seçimlerin yapılması konusunda anlaşma sağlanmış ve seçim takvimi işlemeye başlamıştır (BBC Türkçe, 2020). Uluslararası hukuk normlarına göre, uyuşmazlıkların çözümünde barışçıl ve diplomatik kanalların kullanılması önem arz eder. Bu yönde hareket edilmemesi durumunda ise, iç savaş daha da şiddetli hale gelecektir. Çünkü Özel’e göre (2020: 108) “uluslararası hukukun çözüm üretmediği her siyasi ve ekonomik sorunun silahlı çatışmalarla sonuçlanma riski artmaktadır.”

Arabuluculuk süresinde uyuşmazlıklara taraf olan kişiler, devletler veya devlet dışı aktörlerin uzun bir zaman diliminde sorunları tartışmaları gerekmektedir. Çıkar ve ihtiyaçların sağlanması için çözüm arayışları ile arabuluculuk sürecinin geniş tutulmasında daima fayda vardır. Arabuluculuk sürecinde taraflar sabırlı olmaya ikna edilmelidir (Yılmaz, 2020: 109). Bu minvalde Libya iç savaşında uluslararası hukuk kişisi olan devletlerin arabuluculuk faaliyetleri ile barış çabası önem arz etmiş fakat istenen başarı elde edilmemiştir. Diğer uluslararası hukuk kişisi olan BM, Libya iç savaşına müdahil olan yerel unsurlar arasında arabuluculuk süreci başlatmış ve kısa vadede de seçimlerin yapılması ve istikrarın sağlanması için büyük bir başarı elde etmiştir.

Libya seçimleri tüm dünyada büyük yankı uyandırmış; demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü için pozitif bir etki yaratmıştır. 24 Aralık 2021’de Libya seçimleri yaklaşırken yaklaşık 100’e yakın aday Yüksek Seçim Kurulu’na başvurmuştu. Adaylar arasında Libya Ulusal Ordusu lideri Halife Hafter, Muammer Kaddafi'nin oğlu Seyfülislam Kaddafi ve önceki Başbakan Abdülhamid Dibeybe vardı. Bu isimlerin adaylıkları büyük tartışma konusu da olmuş; ülkedeki belirsizlik durumu ve olumlu bir seçim havasının olmaması sebebiyle seçimin ertelenmesi gündeme gelmiştir. Günlerce süren belirsizliğin ardından, Libya makamları, 24 Aralık'ta başlamasına sadece 48 saat kala cumhurbaşkanlığı seçimlerini ertelemiştir. Ocak ayında yapılması planlananmış, fakat yeni bir tarihin onaylanması pek olası görünmüyor ve ülkeyi seçim yasası üzerinde anlaşamayan rakip gruplar arasındaki gerilimler yüzünden seçimler felç edilmiştir (BBC News Türkçe, 2021; France 24, 2021). Libya’da yapılması gereken genel seçimler sürekli ertelenmiş ve Aralık 2022 tarihi itibarıyla de Libya seçimleri yapılmamıştır.

Yılmaz'a göre arabuluculuk siyasal elitler arasında, toplumlararası diplomasi ise halklar arasında gerçekleşir. Arabuluculuk ancak toplumlararası diplomasi ile desteklenirse istenen amaç yerine getirilmiş olur (2020: 111). Libya'daki iç savaşın sona ermesi için uluslararası hukuk kişileri olan devletler ve uluslararası örgütler sürekli arabuluculuk faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Fakat arabuluculuk faaliyetleri yalnızca Libya'daki siyasal elitler arasında yapılmış, Libya'daki halkın görüşleri ve istekleri görmezden gelinmiş, bu yüzden Libya'da istikrar arayışları ve demokrasi deneyimi sekteye uğratılmıştır. Mazlum ve fakir Libya halkına barış, istikrar ve demokrasi yerine baskı, yoksulluk, kan ve gözyaşı reva görülmüştür.

9.SONUÇ YERİNE VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Aralık 2010'da Arap Baharı Tunus'ta başlamış ve diğer Arap devletlerine de yayılmıştır. Arap Baharı, Arap isyanları olarak da nitelendirilmektedir. Arap isyanları ilk günlerde hükümet karşıtı protestolar şeklinde devam etmiş, fakat hükümetlerin sert askeri ve güvenlikçi politikaları nedeniyle meydanlar savaş alanlarına dönüşmüştür. Libya da Arap Baharı'nın erken döneminde bu sürece dâhil olmuştur. Libya'da Kaddafi'ye karşı protestolar şiddet üretmiş, Kaddafi linç edilerek öldürülmüş ve yaklaşık 42 yıllık rejim ortadan kaldırılmıştır.

Kaddafi'nin öldürülmesinden sonra ülkedeki siyasal kriz bitmemiş ve iç savaş devam etmiştir. Libya iç savaşı olarak bilinen kaos iklimi sivil halkın öldürülmesine, yerinden çıkartılmasına ve açlığa mahkum edilmesine neden olmuştur. Libya iç savaşı ile ülkede hakim güç; anti-modernist, diktatoryal ve faşizan siyasal hizipler olmuş. Diğer bir deyişle Libya, siyasal elitlerin yer almadığı bir döngü içerisine girmiştir.

Libya İç Savaşı ne etnik ne dinsel ne de mezhepsel boyutu olan ve sadece güç ve çıkar mücadelesine dayanan bir savaştır. İç Savaşın nedenlerinden biri de Kaddafi'den sonra oluşan siyasal boşluğu ya da siyasal krizi doldurmak isteyen askeri kuvvetlere dayalı grupların sergiledikleri hegemonik güç mücadelesidir. Bu durum Libya'da yaşayan halkın huzurunu, istikrarını ve demokrasi taleplerini törpülemektedir.

Libya iç savaşının küresel siyasal bağlamı ise uluslararası insan haklarının ihlali, Batılı ülkelerinin ikiyüzlülüğü, Orta Doğu ülkelerinin güç mücadelesi, Rusya'nın Akdeniz'de sıcak denizlere inme politikasıdır. Diğer taraftan, Libya İç Savaş, savaşa müdahil olmayan diğer devletlerin gözlerini ve kulaklarını kapadığı uluslararası bir sorun olmuştur. Bu minvalde Libya'da her geçen gün insani dramlar yaşanmaktadır. Libya'daki siyasal ve askeri elitler ile

uluslararası hukuk kişileri olan devletlerin ve uluslararası örgütlerin Libya iç savaşının sonlandırılması için net çözüm önerileri yoktur.

Libya iç savaşının bitmesi için; 1) yabancı devletler askerlerini geri çekmeli, 2) BM silah ambargosu ihlal edilmemeli, 3) Libya'nın geleceğine Libya halkı karar vermeli, 4) taraflar arasında uzlaşma sağlanmalı, 5) ayrımcılık, yani tarafların dışlanması önlenmeli, 6) taraflar arasında psikolojik handikaplar ortadan kaldırılmalı, 7) demokratikleşme ve demokrasinin hükümleri yerine getirilmeli, 8) uluslararası hukuka uygun olarak arabuluculuk ve diplomasi kanalları kullanılmalı, 9) gelir dağılımı ve petrolden elde edilen kazanç adil bir şekilde paylaşılmalı, 10) refah düzeyi artırılmalı, 11) ülkenin huzuru ve bekası için barış ve istikrar arayışı devam etmeli, 12) adil seçimler demokrasinin inşası için mücadele edilmeli, 13) herkes kendini özgür şekilde ifade etmeli, 14) Hukukun üstünlüğü ve evrensel insan haklarına göre politikalar belirlenmelidir. Libya iç savaşının barışçıl yollarla çözümünün ancak bu ve benzer ilkeler doğrultusunda gerçekleşebileceği öngörülmektedir, aksi durum tekrardan çözümsüzlüğe neden olabilir. Çözümsüzlük ise büyük travmaları Libya halkı için kalıcı hale getirebilir.

10. KAYNAKÇA

- Abdessadok, Z., (2017), "Libya Today: From Arab Spring to Failed State", <https://www.aljazeera.com/features/2017/5/30/libya-today-from-arab-spring-to-failed-state>, Aljazeera, (10.11.2021)
- Aghayev, E., (2013), "Analysis and background of the "Arab Spring" in Libya", European Researcher, Vol: 39, No: 1-2, (193-198).
- Aljazeera Turk, (2014), "Portre: Muammer Kaddafi", <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-muammer-kaddafi>, (12.11.2021).
- Aljazeera, (2017), "Libya's New Action Plan: A Recipe for Success?", <https://studies.aljazeera.net/en/reports/2017/10/libyas-action-plan-recipe-success-171017085801315.html>, (29.11.2021).
- Allahoum, R., (2020), "Libya's War: Who is Supporting Whom", <https://www.aljazeera.com/news/2020/1/9/libyas-war-who-is-supporting-whom>, Al Jazeera, (27.11.2021).
- Anadolu Ajansı, (2020), "Libya'nın Karanlık Yüzü: Halife Hafter", <https://www.aa.com.tr/tr/arastirma/libya-nin-karanlik-yuzu-halife-hafter/1692354>, (26.11.2021).

- Ardıç, N., (2012), “Understanding the ‘Arab Spring’: Justice, Dignity, Religion and International Politics”, *Afro Eurasian Studies*, Vol: 1, Issue: 1, (8-52).
- Arı, T., (2014), *Geçmişten Günümüze ORTA DOĞU Siyaset, Savaş ve Diplomasi Cilt 1, Dora, 6. Baskı, Bursa.*
- Arı, T., (2017), *Geçmişten Günümüze ORTA DOĞU Irak, İran, ABD, Petrol, Filistin Sorunu ve Arap Baharı Cilt 2, Dora, Bursa.*
- Aytoğu, Ç., O., (2016), “Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararları Doğrultusunda İnsani Müdahale”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.*
- BBC News Türkçe, (2020), “Berlin Konferansı - 55 Maddelik Libya Barış Planında Neler Var?”, <https://www.bbc.com/turkce/51171224>, (30.11.2021).
- BBC News Türkçe, (2021), “Libya’da Planlanan Seçimler Ertelendi”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-5975500> (26.12.2021).
- BBC News, (2011), “Libya: UN backs action against Colonel Gaddafi”, <https://www.bbc.com/news/world-africa-12781009>, (26.11.2021).
- BBC News, (2019), “Khalifa Haftar: The Libyan General With Big Ambitions”, <https://www.bbc.com/news/world-africa-27492354>, (27.11.2021).
- BBC News, (2021), “Libya Country Profile” <https://www.bbc.com/news/world-africa-13754897>, (12.11.2021).
- BBC News, (5 Jan 2021), “Tunisia Pushes for UN Monitors for Libya’s Ceasefire”, <https://www.bbc.com/news/topics/c5rrmjz44gpt/libya-crisis>, (12.11.2021).
- BBC News Türkçe, (2020), “Libya’da taraflar yeni seçim tarihinde uzlaştı: 24 Aralık 2021”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54935752>, (30.11.2021).
- BBC News Türkçe, (2022), “Türkiye-Libya hidrokarbon anlaşmasına Yunanistan ve Mısır’dan tepki”, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c2eq524lveyo>, (17.11.2022).
- Buzan, B., (2008), *Globalization and Environmental Challenges Reconceptualizing Security in the 21st Century*, “The Changing Agenda of Military Security”, (553-560).
- De Maio, (2018), “The Palermo Conference On Libya: A Diplomatic Test For Italy’s New Government”, <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2018/11/19/the-palermo-conference-on-libya-a-diplomatic-test-for-italys-new-government/>, (29.11.2021).
- Demir, M., (2020), “Libya’da 2011 Sonrası Siyasal Süreçlerde Dış Aktörlerin Rolü”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.*

- Deutsche Welle Türkçe, (2020), “BM Libya Özel Temsilcisi Salame İstifa Etti”, <https://www.dw.com/tr/bm-libya-özel-temsilcisi-salame-istifa-etti/a-52616264>, (29.11.2021).
- Deutsche Welle Türkçe, (2021), “İkinci Libya Konferansı 23 Haziran'da Berlin'de”, <https://www.dw.com/tr/ikinci-libya-konferansi-23-haziranda-berlinde/a-57748312>, (30.11.2021).
- Duman, Ö., (2021), “Uluslararası Hukuk Açısından Camp David Anlaşması'nın Güvenlik Boyutu”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman.
- Duman, Ö., (2020), “Arap Dünyası'nda Mısır Lideri Cemal Abdülnasır Rüzgârı Ve Nasır Sonrası 1970-1981 Yılları Arasında Mısır'ın Durumu”, Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, (27-40).
- Duman, Ö., (2022), “ABD'nin Kuzey Afrika Dış Politikası: Donald Trump Dönemi (2017-2021)”, VI. Ortadoğu'da Siyaset ve Toplum Kongresi'nde Sunulan Bildiri, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü, Sakarya.
- Duran, B. ve Kekilli, E., (2020), LİBYA KRİZİ: Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Politikaları, “Türkiye'nin Libya'daki İnisiyatifi ve Değişen Dengeler”, SETA, 2.Baskı, Aralık 2020, (15-32).
- Düzsöz, E., (2021), “Kaos İçerisinde Düzen Arayışı: Kaddafi Dönemi ve Sonrası Libya”, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, Cilt 9. No 2, (295-330).
- Elrensiti, M.,(2019),“Türkiye'nin Dış Politikasında Libya, Kara ve Deniz Denklemelerinde Yeni Gerçekler, ليبيا في سياسة تركيا الخارجية حقائق جديدة في معادلات البر والبحر”, <https://studies.aljazeera.net/ar/reports/2019/12/191212101941157.html>, (16.04.2022).
- Euronews, (2020), “Libya hükümet kuvvetleri Terhune kentini ele geçirmek için 7 cephede ilerliyor”, <https://tr.euronews.com/2020/04/19/libya-hukumet-kuvvetleri-terhune-kentini-ele-gecirmek-icin-7-cephede-ilerliyor>, (22.05.2022).
- France 24, (2018), “Libyan Factions Commit To Dec. 10 Elections At Paris Talks”, <https://www.france24.com/en/20180529-libya-factions-commit-december-10-elections-paris-talks-seraj-haftar>, (29.11.2021).
- France 24, (2019), “Libya Nations Divided Over Support For Rebel Commander Haftar”, <https://graphics.france24.com/haftar-libya-international-support/>, (27.11.2021).
- France 24, (2021), “The Reasons Behind The Delays in Libya's 'Impossible' Presidential Vote”, <https://www.france24.com/en/africa/20211223-the-reasons-behind-the-delays-in-libya-s-impossible-presidential-vote>, (30.12.2021).

- Gersovitz, M. ve Kriger, N., (2013), “What Is a Civil War? A Critical Review of Its Definition and (Econometric) Consequences”, The World Bank Research Observer, vol: 28, no: 2, (159-190).
- Kanat, K., B., ve Chreky, A., (2020), LİBYA KRİZİ: Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Politikaları, “Libya’da Amerikan Varlığı”, Edit: Burhanettin Duran, Mühittin Ataman, SETA, 2.Baskı, İstanbul, (135-160).
- Kalabalık, A., (2022), “Türkiye ile Libya arasında imzalanan anlaşmaların yansımaları sürüyor”, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ile-libya-arasinda-imzalanan-anlasmalarin-yansimalari-suruyor/2705259>, (17.11.2022).
- Karabulut, B., (2014), Uluslararası Örgütlerin Güvenlik Boyutu, Barış Kitap, Ankara.
- Keenan, T., (2011), “The Libyan Uprising And The Right Of Revolution In International Law”, International and Comparative Law Review (ICLR),, Vol: 11., No: 1, USA, (7–32).
- Kızıllıkan, Z., B., (2019), Avrupa Birliği, Aktörler ve Suriye Krizi, “Suriye Krizi Bağlamında Avrupa Birliği ve Bölgesel Aktörler: Farklılaşan Dış Politika Tercihleri, Kesişen Hedefler”, Edit: Zelay Başak Kızıllıkan, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Birinci Baskı, Mardin, (1-21).
- Koş, Ö., (2020), “Geçmişten Günümüze Türkiye Libya İlişkilerinde Çıkarlar ve Stratejiler الاستراتيجيات و الحاضر المصالح و الماضي بين التركية الليبية العلاقات”, <https://www.alaraby.co.uk>, Alarabi Alcedid العربي الجديد, (16.04.2022).
- Liveuamap, (Aralık 2021), “Libya Civil War Live Map”, <https://libya.liveuamap.com/>, (01.12.2021).
- Maghur, A., K., (2017), “Stage One of the UN Libya Action Plan: The Likelihood of Failure and the Need for Review”, Arab Reform Initiative, <https://www.arab-reform.net/publication/stage-one-of-the-un-libya-action-plan-the-likelihood-of-failure-and-the-need-for-review/>, (29.11.2021).
- Özel, S., (2020), Doğu Akdeniz Jeopolitik ve Ekonomi-Politik Dinamikler, “Uluslararası Hukuk Bağlamında Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması ve Doğu Akdeniz’de Hidrokarbon Kaynakları”, Edit: Sadullah Özel, Halil İbrahim Aydın, Murat Cihangir, Paradigma Akademi, İstanbul, (107-134).
- Rençber, K., (2018), Uluslararası Hukuk, Dora, 3.Basım, Bursa.
- Rençber, K., (2020), Uluslararası Hukuk, Dora, 4.Basım, Bursa.

- Roth, R., (2011), “U.N. Security Council Approves No-fly Zone in Libya”, CNN, <http://edition.cnn.com/2011/WORLD/africa/03/17/libya.civil.war/index.html?hpt=T2>, (26.11.2021).
- Salam, E., A., A., (2015), “The Arab Spring: Its Origins, Evolution and Consequences... Four Years On”, *Intellectual Discourse*, 23:1, (119-139).
- Sheehan, M., (2017), Çağdaş Güvenlik Çalışmaları, “Askeri Güvenlik”, Edit: Alan Collins, Çev: Nasuh Uslu, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, 3. Basımdan Çeviri, İstanbul.
- Şelevi, H., (2013), “Libya'da Darbeye Giden Yol”, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/libyada-darbeye-giden-yol>, Aljazeera Turk, (12.11.2021).
- Şimdi, M. ve Duman Ö., (2020), Doğu Akdeniz Jeopolitik ve Ekonomi-Politik Dinamikler, “Arap Baharı Sonrası Akdeniz’de Güvenlik ve İnsan Hakları Etkileşimi”, Edit: Sadullah Özel, Halil İbrahim Aydın, Murat Cihangir, Paradigma Akademi, İstanbul, (241-252).
- Teschke, B., (2017), 1648 Söylencesi: Sınıf, Jeopolitik ve Modern Uluslararası İlişkilerin Kuruluşu, Can Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.
- United Nations Security Council, (March 2011), “Resolution 1973 (2011)”, [https://www.undocs.org/en/S/RES/1973%20\(2011\)](https://www.undocs.org/en/S/RES/1973%20(2011)), (26.11.2021).
- United Nations, (2022), “Responsibility to Protect”, <https://www.un.org/en/genocideprevention/about-responsibility-to-protect.shtml>, (28.04.2022).
- Yılmaz, M., E., (2015), Toplumlar Arası Çatışmalarda Barışı İnşa Etmek Birleşmiş Milletler Barış Güçleri ve Alternatif Uyuşmazlık Çözümü, Dora, Bursa.
- Yılmaz, M., E., (2020), Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar Etnik Çatışmaların Nedenleri ve Etnik Barışın Tesisi, Dora, Bursa.